

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 3 (94)

Нұр-Сұлтан
2021

Редакциялық алқа:

А. Мұхамедиұлы,	өнертану докторы, профессор (алқа төрағасы)
Асанканов А.А.,	тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Қырғызстан).
Әбдуақап Қара,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Түркия).
Бороффка Н.,	археология докторы, профессор (Германия).
Бейсенов А.З.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Ибадуллаева З.Ө.,	тарих ғылымдарының кандидаты, доцент (Қазақстан).
Ибраева А.Г.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі (Қазақстан).
Касеналин А.Е.,	PhD докторы (Қазақстан).
Купаева А.Қ.,	PhD докторы (Қазақстан).
Қартаева Т.Е.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Малдыбаева Р.К.,	өнертану кандидаты (Қазақстан).
Мұқтар Ә.Қ.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Нұразхан А.Ш.,	педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Көркемөнер академиясының академигі (Қазақстан).
Оңғар А.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Самашев З.С.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Төлеубаев Ә.Т.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Смағұлов О.С.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан).
Таймағамбетов Ж.Қ.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Үмітқалиев Ұ.Ұ.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Шамильоглу Ю.,	Висконсин университетінің профессоры (АҚШ).

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

Қазақстан Тәуелсіздігіне – 30 жыл

Алимбаев А.Е. «Мәңгілік ел» идеясы және Түркілік интеграция 4

Археология

Құрманғазов И.С., Абдималков К.Г., Әлібай Б.Е. «Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының Ботай қонысында 2021 жылы жүргізген ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелері 12
Білалова Г.Д. Б.з.д. VII-VI ғғ. Сарыарқадағы ерте сақ аң стилінің маңызды белгілері мен ерекшеліктері 24
Нугманова Н.Т. История археологического изучения средневекового городища Сарайчик 34

Этнография

Жайлыбаев Д.Ж. XIX ғ. ортасы мен XX ғ. басындағы Орта Азия халықтарындағы неке және отбасындағы сый алмасу мәселелері 41
Үмітқалиев Ұ.Ұ., Искаков Қ.А. Қазақ халқындағы мәйітті уақытша сақтау және жөнелту ғұрпы: этнографиялық материалдар негізінде 50

Тарих. Тұлға. Тағылым

Артықбаев Ж.О. «Әкеміз Үкі, аман бол!» (Г.Н. Потанин жазбаларындағы Абақ-Керей Қазыбек мырза туралы хикая) 57
Рахимбаева Г.К. Тарихи жырлардың жиналып, зерттелу тарихы (Шығыс Қазақстан өңіріндегі тарихи жырлар негізінде) 63
Хасенов С.С. Әулие Ырғызбай Досқанаұлы және оның емшілік қызметі 71
Кеңшілікұлы А. Мұқағали ғасыры 81
Әлжан Л.Т. «Айқапты» танытқан тұлға 95
Серімов Е.Е. Әбу-л-Қасым Махмұд ибн Омар Жаралла аз-Замахшаридің өмірі және шығармашылығы 101

Филология

Оразбек М.С. Абай шығармаларындағы әлемдік және ұлттық архетиптер 112
Бияров Б.Н. Гидрографиялық терминдерден жасалған түбір топонимдер 131

Музей ісі

Ибраева Г.О. Музейдегі танымы мол кездесу 139
Қабдоллаев М.С. Шығыстың шырайын кіргізер музей-қорық 145

CONTENTS

Kazakhstan's independence – 30 years

Alimbayev A.E. The idea of «Mangilik el» and Turkish integration 4

Archaeology

Kurmaniyazov I.S., Abdimalkov K.G., Alibai B.E. Research work carried out by the «Botai» State Historical and Cultural Museum-Reserve in the settlement of Botai in 2021 12
Bilyalova G.D. Some features and differences of the early saks animal style of Saryarka in vii-vi centuries 24
Nugmanova N.T. History of archeology of the medieval town Sarayshik 34

Ethnography

Zhailybaev D.Zh. Problems of the gift of marriage and family relations in the people of Central Asia in the middle of the XIX – at the beginning of the 20th century 41
Umitkaliyev U., Iskakov K. Preliminary preservation of the bodies of the deceased until burial among the Kazakh people: based on the archaeological and ethnographic materials 50

History. Personality. Reading

Artykbayev Zh.O. «Our father Owl, goodbye!» (The narrative of Kazybek myrza from Abak-Kerey in the diaries of G.N.Potantin) 57
Rakhimbayeva G.K. The history of studying and collecting historical songs (Based on historical songs of the East Kazakhstan region) 63
Khasenov S.S. Aulie Irgizbay Doskhanuly and his healing activities 71
Kenshilikuly A. The age of Mukagali 81
Alzhan L.T. The life and work of Mukhamedzhan Seralin 95
Serimov E.E. The life and work of Abu-l-Kasim Mahmud ibn Omar Jaralli az-Zamakhshari 101

Philology

Orazbek M.S. World and national archetypes in the works of Abai 112
Biyarov B.N. Root toponyms created from hydrographic terms 131

Museum business

Ibraeva G.O. A cognitive meeting at the museum. 139
Kabdullaev M.S. Museum-reserve in the east of the country 145

Жайлыбаев Д.Ж.
Еуразия ғылыми-зерттеу институты,
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: daulet_87@bk.ru

ХІХ ғ. ОРТАСЫ МЕН ХХ ғ. БАСЫНДАҒЫ ОРТА АЗИЯ ХАЛЫҚТАРЫНДАҒЫ НЕКЕ ЖӘНЕ ОТБАСЫНДАҒЫ СЫЙ АЛМАСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Орта Азия халықтары арасындағы неке және отбасы мәселесі қазіргі кезде жан-жақты қарастырылған. Алайда бұл аймақтағы халықтардың неке және отбасындағы сый алмасу мәселелері ежелгі кезеңдерден бері бір ортада қалыптасқан этностар үшін ортақ ұқсастықтарға толы. Бұл Орта Азия халықтарының тіршілік жүйесіндегі отбасылық дәстүрлер мен ырымдар бір-біріне байланысты екенін көрсетеді. Осы дәстүрлердің өзара байланысуы этностардың қалыптасу кезеңінен қазіргі күнге дейін жалғасын тауып келеді. Атап айтар болсақ, некелесу үрдісіндегі қалың мал төлеу, жасау беру және басқа да сый-сияпаттардың түрлері қазақ, өзбек, қырғыз, түрікмен, қарақалпақ және т.б. халықтарда сақталып отыр. Сондай-ақ кейбір халықтар арасындағы дәстүрлердің трансформациялануы бұл этностардың ортақ құндылықтарға сүйенетінін көрсетеді. Орта Азияда мекен етіп отырған аталмыш түркі халықтарының сый алмасу жүйесіндегі ортақ байланыстарды талдау қазіргі қоғамдық ғылымдардың өзекті мәселесі ретінде қарастырылады. Бұл сонымен қатар, осы өлкедегі автохтонды халықтар үшін өз мәдениетін ортақ ұстанымдар негізінде зерттеуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Орта Азия, неке, отбасы, сый, қалың мал, жасау, дәстүр, ырым, мәдениет.

Кіріспе

Орта Азия халықтары арасындағы неке және отбасындағы сый алмасу жүйесі әр кезде түрлі өзгерістерге толы болды. Себебі, бұл дәстүрлі сый алмасу жүйесінің қалыптасуына этностардың өзара байланысы, тұрмыс-тіршілігі, отбасы формасы мен туыстық қатынастары тікелей әсер етті. Соның ішінде этностың тіршілік ету формасы мен өмір сүруі қоршаған ортасы неке және отбасындағы дәстүрлердің қалыптасуының негізгі қайнар көзі болды. Отбасы және неке байланысындағы сый алмасуы жүйесіндегі өзгерістер

шаруашылықпен тығыз байланыста болды. Мұны ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасырдың басындағы арнайы зерттеулерден байқаймыз. Орта Азия халықтары арасындағы неке және отбасы дәстүрлерінде, қалың мал мен қыздың жасауын беру мәселесінде ортақ ұқсастықтардың болуы көптеген факторларға байланысты болды. Соның ішінде отбасылық дәстүрлердегі өзгерістердің жиі кездесуі аймақтағы тарихи кезеңдердің ықпалында болды. Мұндай өзгерістер көбінесе көршілес орналасқан этностардың арасында айқын көрініс табады. Сондай-ақ, Орта Азияда орналасқан отырықшы және көшпелі халықтар

арасындағы сый алмасу дәстүрлерінен өзара ұқсастықтарды көреміз. Мысалы, қазақтар мен қырғыздар және өзбектер мен тәжіктер арасындағы ортақ ұқсастықтар шаруашылық жүйеге байланысты болып табылады.

Аталмыш этностар арасындағы шаруашылық байланыстар неке және отбасындағы сый алмасу дәстүрлеріне де тікелей әсер еткені белгілі. Соның ішінде қалың мал төлеу, қыз жасауын беру дәстүрлері, оның көлемі әр этностың тіршілік қамы жүйесіне негізделді. Бұл қазіргі кезде отбасы институтындағы өзгерістердің орын алуымен байланыстырылады. Әсіресе қазіргі қоғамдық қатынастар мен шаруашылықтың өзгеруі, халықтардың урбанизациялық үрдістерге белсенділігі отбасылық дәстүрлерге көп ықпал етуде.

Деректер

Орта Азия халықтарының неке және отбасындағы сый алмасу мәселесіне байланысты арнайы зерттеулердің қалыптасуы XIX ғасырдың екінші жартысын қамтиды. Бұл кезеңдегі еңбектер қазіргі кезде бір жағынан деректер тобына да жатады. Соның ішінде қазақ халқының дәстүрлі отбасындағы ерекшеліктер Г. Загряжскийдің «Юридические обычаи киргиз и о народном суде у кочевого населения Туркестанского края по обычному праву» (Загряжский, 1876: 157–158), В.Д. Троновтың «Обычаи и обычное право киргиз» (Тронов, 1891: 71–75), И. Козловтың «Обычное право киргиз» (Козлов, 1882: 330–332) сияқты зерттеушілердің еңбектерінде және А. Подварков «Брак и развод у киргиз» атты еңбегінде қалың малдың берілуі мен оның жолдары сипатталады (Подварков, 1910: 62–64).

Ал Х. Кустанаевтың «Этнографические очерки киргиз Перовского и Казалинского уездов» (Кустанаев, 1894: 23–32) еңбегі және И. Ибрагимовтың «Этнографические очерки киргизского народа» еңбегінде қазақ халқындағы қалың малдың көлемі және оған не кіретіні жан-жақты көрсетілген (Ибрагимов, 1872: 126–144).

Қазақтың дәстүрлі құқық мәселесіне қалың малдың көлемі мен оның құрамы жөнінде М.А. Леваневский (Леваневский, 1895: 76–78), Л. Мейер (Мейер, 1865: 252–254), Ы. Алтынсарин (Алтынсарин, 1870: 104–116), Н.И. Гродеков (Гродеков, 1889: 55–56), Н. Изразцов (Изразцов, 1897: 72–83) сияқты зерттеушілер пікір білдірген.

Осы сияқты қырғыз халқының қалың мал беру дәстүрлерін Н. Гродековтың, С.М. Амбрамзонның «Свадебные обряды киргизов Памира» зерттеуінде Памир қырғыздарындағы қалың мал есебін қарастырады (Амбрамзон, 1959: 32). Бір жамбы – 15 бас малға теңестірілді. А. Джумагуловтың «Семья и брак у киргизов Чуйской долины» зерттеуінде отырықшы қырғыздарда қалың малдың орнына астық және кейінірек ақша берілгені жазылады (Джумагулов, 1960: 34–36).

Сонымен қатар, қарақалпақтар арасындағы сый алмасу мәселесіне байланысты А.Т. Бекмуратовтың «Семейно-бытовой уклад каракалпаков в прошлом и задача преодоления его вредных пережитков» атты зерттеуінде жан-жақты қарастырылған (Бекмуратов, 1967: 13).

Осы сияқты түрікмен халқы арасында қалың малдың формасы әртүрлі болғанын зерттеуші Эйхвальдтың еңбектерінен (Эйхвальд, 1838: 153), А. Андреевтің «Туркменский суд» (Андреев, 1900: 532–534) атты зерттеулерінен көруге болады. Сонымен қатар, А. Джикиевтің «Свадебные обряды у туркмен салыров в конце XIX – начале XX в.» түрікмендердің құдаласу арқылы сый алмасу түрлерін жазады (Джикиев, 1963: 153–163).

Ал, өзбек халқы арасындағы қалың мал мәселесін А. Вамберидің «Очерк Средней Азии» (Вамбери, 1868: 95–101) еңбегінде және В. Наливкиннің «Очерк быта женщины оседлого туземного населения Ферганы» зерттеуінде көрініс табады (Наливкин, 1886: 196–229).

Жалпы, Орта Азия территориясын мекендеген этностардың сый алмасу жүйесіне қатысты XIX ғасырдың екінші жартысынан XX ғасырдың басына дейінгі арнайы зерттеулер мен кейбір деректерде жан-жақты көрініс тапты. Ал, XX ғасырдың екінші жартысынан бастап бұл зерттеулер іргелі еңбектерге айналып, методологиялық тұрғыда бір ізділікке түсе бастады.

Талқылау

Адамзат тарихындағы қоғамдық құрылыстың қалыптасуы кезеңінен сипат алатын сый алмасу жүйесі Батыс антропологтарының назарынан тыс қалмады. Соның ішінде Полинезия және Меланезия аралдарынан жинақтаған материалдарды талдаған М. Мосс өзінің «Опыт о даре. Форма и основание обмена в архаических обществах» (Мосс, 1996: 134–148) атты еңбегінде алғашқы қауымдық

құрылысы мәдениетінде өмір сүріп отырған тайпалардың тұрмыс-тіршілігіндегі сый алмасу жүйесін қарастырған. Зерттеуші бұл қоғамдағы сый алмасу жүйесінің бірнеше формасын анықтап, оның экономикалық және моральді принциптерге негізделгенін көрсетеді. Сонымен қатар, Мосстың еңбегінде әйел мен еркек арасындағы, тайпалар арасындағы сый беру түрлері беріледі. Мұнда ерлі-зайыптылар арасындағы сый беру жағдайы ортақ бала дүниеге келгеннен кейін қайтарымызсыз өзара сый алмасатынын жазады. Бұл тұрғыда Б. Малиновскийдің «Аргонавты западной части Тихого океана» (Малиновский, 2004: 102, 350) атты еңбегінде Тробриан аралдарындағы тайпалар арасында «кула» атауымен берілетін бағалы тастардың сыйлықтар жүйесі жазылады. Мұнда аралда тіршілік етіп отырған тайпалар арасындағы сый беру әдістері мен жөн-жоралғылары сипатталады. Жалпы, алғашқы қауымдық құрылыс мәдениетіндегі сый алмасу жүйесі жөнінде Леви Брюль, Леви Стросстың және басқа да батыстық антропологтардың еңбектерінде көрініс тапқан.

Ал қазақ қоғамындағы сый алмасу мәселесіне Х. Арғынбаевтың «Қазақ халқындағы семья мен неке» (Арғынбаев, 1973: 172) еңбегінде, З.К. Сұрағанованың «Обмен дарами в казахской традиционной культуре» (Сураганова, 2009: 118) атты еңбегінде және басқа да авторлардың зерттеулерінде кездеседі.

Әдістер

Орта Азия халықтары арасындағы неке және отбасындағы сый алмасу мәселелерін зерттеуде тарих ғылымына ортақ деректанулық әдістер қолданылады. Тақырыпқа қатысты деректер мен әдебиеттерді жинақтау, жүйелеу және салыстырмалы әдістермен қатар, деректерді ішкі және сыртқы сыннан өткізу ұтымды болып табылады. Сонымен қатар, аталмыш халықтардың өзара ортақ ұқсастықтарын анықтауда кросс мәдени талдаулар қажет етеді.

Нәтижесі

Орта Азия халықтары арасындағы неке және отбасындағы сый алмасу мәселесі көптеген әдебиеттерде қамтылған. Соның басты бөлігі қалың мал тақырыбына арналады. Көптеген авторлар қалың мал жөнінде жүргізген зерттеулерінде оның төлену жолдарына, уақытына, жігіт жағының қалың мал жинау

үрдісіне, алушылардың жағдайын сипаттап өтеді. Жалпы, қалың мал төлеу қазақтарда кеңінен таралды, оның көлемі де басқа халықтармен салыстырғанда көп болды. Ал, қарақалпақ, қырғыз және түрікмендердің қалың мал төлеу жағдайына қатысты материалдар көп емес. Сонымен қатар, өзбектердің және тәжіктердің қалың мал төлеу үрдістері ұзақ жылдар бойы қалыптасқанымен оның формалық жағынан өзгешеліктер кездеседі.

Орта Азия халықтары арасында қалың мал төлеу шартты түрде сый алмасу үрдісі болғанымен оның орындалу уақыты мен оған қатысушылардың құрамы, мұндағы жүргізілетін рәсімдер көптеген күрделі үрдістерден тұрды.

Қалың мал төлеу арқылы отбасын құру неке қатынастарының ұзақ уақытқа созылуына әсер етті. Қазақтар арасындағы қалың мал төлеу мәселесіне келетін болсақ, кейбір авторлар қазақтар арасындағы қалың мал төлеуді аймақтық ерекшелігіне қарай бөліп қарастырады. Бұл жөніндегі деректердің басым көпшілігі XIX ғасырдың соңғы ширегі мен XX ғасырдың басына тиесілі болып табылады.

Қалың малдың өзіне келетін болсақ, қалың мал бірнеше бөліктен тұрады. Соның ішінде қыздың әкесі мен анасының орны ерекше. Бұл қыздың ата-анасының «сүт ақы» сияқты төлемдерді қосымша алатынымен ерекшеленеді.

Қалың мал төлеуге қарай дәстүрлі құқық әртүрлі жағдайды қарастырады. Бұл қалың малдың төлемін қызды алуына қарай жасалатын төлем екенін анықтайды.

Қазақ халқының үйлену ғұрпының бір негізгі салты, ол «қызға берілетін» яғни, «қыз үшін төленетін мал, дүниелер» болып табылады. Қалың мал туралы әртүрлі, әр жақты түсініктер бар.

Бас жақсы. Қалың малдың ең бастысы «жақсы» бөлігі. Бұған төрт асыл мүлік, мал жатады. Оларға мылтық, сауыт, жүйрік ат және атан түйе кіреді. Бұлардың әрқайсысы бес ірі қараға бағаланады. Сонда бас жақсы 20 ірі қараға тең келеді. Көбінде 20 жылқы беріледі.

Қазақтар арасында қалың малдың негізгі бөлігі малдың санына байланысты болды. Әркім өзінің шамасы келгенше қалың мал төлейді. Алайда қазақтың дәстүрлі құқығында қалың малдың негізгі көлемдері бекітілген. Мысалы, бір жиырмадан шамасынша бірнеше жиырма басты ірі қара беріледі. Бір жиырма – 20 жылқы. Кей жерлерде бір 47, бір 37 деген де мөлшер бар. Бұл 47, 37 жылқы деген сөз. Кейде мал құрамы өзгертіліп, малдың саны еселенеді.

Қазақтың дәстүрлі сый алмасу негізінде «ілу» кәдесі бар. Ілуді дәстүр бойынша күйеу жігіт қалыңдығына ұрын барғанда қыздың әке-шешесінің қызын асырағаны, тәрбиелегені ақысына беретін мал. Бұл да әртүрлі. Кей жерлерде 10 түйе, кейде 30-80 жылқыға дейін төленген.

Сонымен қатар, жігіт жағы қыздың ұзатылу тойына арнап мал береді. Оны «той малы» деп атайды. Оның саны 20-дан 70 жылқыға жетіп отырды.

Жалпы, қазақтың дәстүрлі құқығында қалың мал төленіп, некелескен екі жастың бірі қайтыс болып кетсе, төленген қалың малды қайтаратын болған. Ал егер күйеу жігіт қайтыс болатын болса, оның қалыңдығын ағасына немесе інісіне некелестіретін болған. Сол сияқты қалыңдықтың өзі қайтыс болса, оның сіңдісін немесе жақын туыс сіңдісін жігітке беретін болды. Бұл жөнінде Г. Загряжский (Загряжский, 1876: 157–158), В.Д. Тронов (Тронов, 1891: 71–75), И. Козлов (Козлов, 1882: 330–332) сияқты зерттеушілер жазып көрсетеді. Тек, А. Подварков қана жігіт немесе қалыңдық қайтыс болған соң, қалың мал қайтарылмайды деп көрсетеді (Подварков, 1910: 62–64).

Х. Кустанаев пен И. Ибрагимовтің мәліметі бойынша 47 бас малдан тұратын қалың мал жетіге бөлінеді. Оның өз атаулары бар, мысалы, бас жақсы – 10 жылқы немесе 9 түйе (Кустанаев, 1894: 23 –32). Құлынды бие (8 құлынды бие); құнажын байтал (3 жасар жылқылар) 8 бас. Тай – 7 бас; ту бие – 1 бас. Сонымен қатар, жанама жақсы – 1 жылқы немесе бір түйе. Аяқ жақсы – 4 бас жылқы, түйе, сиыр және мал басына бағаланатын қару беріледі.

Қалың малдың осылай жетіге бөлінуі шартты түрде қатып қалған қағида емес, керісінше кейде, жылқы орнына қой беріп, ортақ келісімге келіп жатады.

Қазақтың дәстүрлі құқық мәселесіне зерттеу жүргізген Тронов, Леваневский, Мейер, Алтынсарин, Гродеков, Изразцов және Козловтар қалың малдың төлеу кезеңін бірнеше бөлікке бөлетінін атап өтеді. Соның ішінде қалың малды бөліп төлеуге арналған кезеңдерді атап көрсетеді. Соның алғашқысы «батааяқ» деп аталады. Бұл құдалардың өзара баталасуы үшін қалың малдың белгілі бір бөлігін төлеуден тұратын мөлшері. Екі жақ баталасқаннан кейін жігіттің жағы қалың малдың негізгі бөлігін жеткізеді. Осы кезден бастап, жігіт қыздың ауылына баруға құқылы болады. Тойдың алдында той малы, сүт ақысы төленеді. Той малы

тойға сойылатын мал ретінде беріледі. Ал сүт ақысы анасының қызына берген тәрбиесі үшін берілетін кәде болып табылады. Бұл жөнінде Ә. Диваев қалың малдың үштен екісі алдымен төленіп, сосын тойға қарай толығымен өтелетінін жазады (Диваев, 1900: 1–27). Ал, Подварков болса, қалың мал кейде тойға дейін де толық төленбейді. Сосын той өткен соң да өтелмей қалатынын жазады (Подварков, 1910: 62–64). Сонымен қатар, Леваневский мен Востровтың мәліметтерінде қалымның бөлігі ретінде «жиырма» деген мөлшерлеме болған. Бұл қалың малдың берілу тәртібіне қарай мөлшері болып бекітілген. Сондай-ақ, Леваневский той малы мен сүт ақысын жалпылама «кәде» деп атайды деп көрсеткен. Сонымен қатар, Г. Загряжский қыздың жасауының құны той малының құнына сәйкес келеді деп түсіндіреді. Оны Мейер той малы күйеу жігітке тойдан кейін қыздың жасауы ретінде қайтарылады деп келтіреді. Екі жақтан берілетін кәденің мөлшерін Н. Гродеков та атап өтеді.

Үйленуге байланысты кәде-сыйлардың ішінде қыздың әкесінің күйеу жігіттің әкесіне беретін киіттің орны ерекше. Киіт құрамына жақсы киім, мал, оның ішінде ең жақсы жылқы мен түйе беріледі. Киіт кейде белгіленген мөлшермен тоқтайды. Ол қызға берілген қалың малдың мөлшерінен сәл аз болып бекітіледі. Киітті қыз жақ қана емес, сонымен қатар жігіт жақ та береді. Мұны қыздың жағы қалың малды алып кетуге келген кезде жігіт жағы қыздың жағына киіт береді. Ал қыз жақ та өз тарапынан әйелдерге және малды бағып қараған малшыларға кәде, сыйларын жасайды. Осы кезде күйеу жігітті қыз жағына көрсетіп, сол үшін тағы да көрімдік алып жатады. Көбіне бұл үшін жылқы алады. Ал құдаларды шығарып салғанда да жігіт жақ қыздың әкесіне ат мінгізіп жібереді. Осы сияқты қыздың жасауына байланысты көптеген кәделер жалғаса береді. Мұны өз кезегінде Н. Гродеков қазақтардың үйленуге байланысты жігіт жақтан жиырмаға жуық кәде-сыйдың берілетінін жазады.

Осы сияқты қырғыздарға келетін болсақ, оларда да қалың мал малмен төленіп келді. Бұл жөнінде Н. Гродеков той малы бай қырғыздарда болды, бұл заттай берілмейді деп жазады. Ал С. М. Амбрамзон болса Памир қырғыздарында қалың мал малмен жүргізілгенімен күміс ақшаның есебімен теңестірілді. Бір жамбы – 15 бас малға теңестірілді. А. Джумагуловтың мәліметтерінде отырықшы қырғыздарда қалың

малдың орнына астық және кейінірек ақша берілгені жазылады.

Қырғыз халқындағы қалың мал көлемі екі жақтың әлеуметтік жағдайына байланысты болды. Зерттеушілердің пікірінше кейінгі уақыттарда қарғыздардың қалың малы бірнеше есеге азайғанын жазады. Мысалы, Н. Гродеков бай-манаптар 100 жылқыға дейін қалың мал төлеген болса, XIX ғасырдың 80 жылдары 30-40 жылқыны қалың малға төлеген. Сонымен қатар, бай қырғыздар ұл-қыздарын ерте жастан атастырып, оның қалың малын әр жылға бөліп төлеп отырған. Одан тойға дейінгі уақытта құтылып, екі жасты қосқан.

С.М. Амбрамзонның айтуынша кедей қырғыздар үшін қалың мал күрделі проблемаға айналған. Соның әсерінен қалың малды төлей алмайтын кедейлер ұзақ уақыт үйленбей жүруге мәжбүр болған.

Қыздың жасауына келетін болсақ, қырғыздардың жасауы да қалың малдың есебіне сәйкестендірілген. Алайда қырғыздарда қазақтар сияқты той малының мөлшері жасауға әсер еткен жоқ. Қырғыздарда жасаудың ішіне отау үй, кілем, қыздың сәукелесі және шапан кірген. Сонымен қатар, жасауға бір-екі түйе және жылқы кірді. Ал кедей отбасыларында қыздың жасауына отау үй және сәукеле берілмеді.

Қарақалпақтардың қалың мал көлемі де айтарлықтай көп болды. Қалың малды қарақалпақтар ірі қараның есебімен берген. Ол 40 бас ірі қарадан 100 ірі қараға дейін жеткен. Алайда, кейінгі кезеңдерде қарақалпақ халқының қалың мал мөлшері азайып, оның құрамы 8 ірі қарадан, 8 қойдан, 4 жылқыдан және 5 пұт астық, 10 пұт ұн, әртүрлі маталардан тұрды. Сонымен қатар, қант, жеміс-жидектер берілді.

Қарақалпақ халқында қалың малды төлеу өте күрделі процестерден тұрды. Соның бірі қыздың ата-анасы қызын қалың малсыз бермеуге тырысты. Ал, жігіт үшін белгіленген мөлшердегі қалың малды жинау қиын болды. Сол себепті жігіттер көбіне алыс және жақын туыстарынан көмек сұрады. Соның ішінде жігіттің нағашы жұрты жиеніне көмектесуге мәжбүр болды. А.Т. Бекмуратовтың пікірінше, қарақалпақтар арасындағы қалың мал уақыт өте келе ақшалай формасына өтіп кеткен.

Қыздың жасауын қарақалпақтар «бау шуу» деп атады. Оны қыздың ата-анасы мен туыстары дайындады. Оның көлемі қыздың отбасының жағдайына байланысты болды. Жасау құрамына отау үй, киім-кешектер, сәнді бұйымдар кірді.

Қалың малсыз қарақалпақтар арасында отау көтеру мүмкін болмады. Ал жасаусыз қыздар тұрмысқа шығып отырды. Күйеуге шыққан келіншек, күйеуінің үйіне келгенде отбасы мүшелеріне арнайы сыйлықтар үлестіретін дәстүрлері болған.

Түрікмен халқы арасында қалың малдың формасы әртүрлі болды. Зерттеуші Эйхвальд XIX ғасырдың ортасына қарай түрікмендерде қыздарды алдын ала құдаласу арқылы айттырып қоятынын жазды. Сонымен қатар, көптеген зерттеушілер некелесу барысында қызды базардан зат алғандай саудаласып алатынын келтіреді. А. Андреевтің пікірінше түрікмендердің дәстүрлі құқығы бойынша қалың мал бұл қыздың ата-анасына берілетін төлем. Бұл төлем қызын тәрбиелеп өсіргені үшін жасалады (Андреев, 1900: 532–534).

Түрікмендердегі қалың мал төлеу жүйесі қан жағынан және туыстық жағынан жүргізіледі, яғни қалың мал қыздың әкесіне, ағасы, атасына ретімен беріледі. Егер неке туыс отбасылардың арасында жүргізілсе де қалың мал беру тоқтамайды (Джикиев, 1963: 153–163).

Түрікмен халқында қалың мал төлеудің мөлшері үнемі өзгеріп тұрғандықтан әр тайпаның қоныстануына байланысты ерекшеліктері де болды. Оған сонымен қатар, әртүрлі шаруашылық қатынастардың да әсері болғанын көруге болады. Бұл тұрғыда түрікмендердің қалың малы тек екі жақтың әлеуметтік жағдайына немесе абыройымен шектелмегенін байқауға болады. Әйтсе де түрікмендердің қалың мал төлемінің ортақ есебі XIX ғасырдың ортасына Ресей империясына қосылғаннан кейін, 600-800 рубльді құрады. Қалың малдың негізгі құрамына малдан бөлек, кілем, қымбат киімдер мен маталар кірді. Қалың малға берілетін малдың саны нақты көрсетілмейді. Тек қана, И. Ибрагимов қана қалың малға берілетін түйенің орнына басқа да малды беретінін жазады. Ал К.М. Федоров пен Г.П. Васильев түрікменнің жәуміт тайпасында қалың малды түйемен есептегенін жазады. Түрікмендердегі қалың малдың тағы бір ерекшелігі ақшамен қатар, суға және жерді пайдалануға құқық берген. Сондай-ақ түрікмендер арасында қалың мал мөлшері қалыңдықтың жасына қарай да ерекшеленген. Бұл жөнінде кейбір авторлар жас қыздың қалың малы, жесір әйелдің қалың малынан арзан болды деген пікір білдіреді. Оның негізгі себебі ретінде жесір әйелдің жасының үлкендігіне қарай ол жұмыс күші ретінде

жоғары бағаланады деп түйіндейді (Андреев, 1900: 532–534). Г.П. Васильев пен Д. Овезов бұл пікірді жоққа шығарып, жесір әйелдің қалың малы жас қыздың құнынан аспайды деп жазады (Васильев, 1954: 187–188; Овезов, 1964: 28–32).

Түрікмендер мен қазақтар арасында қалың мал төлеу мәселесінде ортақ ұқсастықтар да бар. Оны қалың малды бөліп төлеу жағдайларынан байқауға болады. Алайда, түрікмендер арасында күйеуге шыққан әйел тойдан кейін бір жылға дейін өз ата-анасының үйінде тұрады. Бұл күйеу жігіттің қалың малды толық төлеуіне шейін уақытты білдіреді. Ал түрікмендердің салыр, сарық сияқты тайпалары арасында қалың малды тойға дейін төлеп тастау сақталған.

Эйхвальд түрікмендердің қалың мал көлемін бірнеше қойдан, жылқы мен тұрмысқа қажетті заттардан тұратынын жазады (Эйхвальд, 1838: 153). Сондай-ақ қыздың жасауына байланысты да түрікмендер арасында әртүрлі ұстанымдар бар. Соның ішінде кейбір авторлар жасаудың көлемі қалың малға байланысты болса, кейбір зерттеушілер жасауды қыздың ата-анасына берілетін сыйдың бір формасы ретінде қарайды. Сондай-ақ, ата-анасымен бірге тұратын жас отбасы үлкен үйден еншісін алып шыққанда бөліп беретін болады (Ибрагимов, 1872: 126–144). Сонымен қатар, жасаудың құрамы түрікмендерде әртүрлі тұрмысқа қажетті заттардан және қымбат киімдерден тұрды. Оны «докуз», яғни тоғыз өлшемдерімен белгілеген (Джикиев, 1963: 153–163).

Өзбек халқы арасындағы қалың мал мәселесі қоныстану және шаруашылық жүйесіне байланысты ерекшеленеді. 1868 жылы Вамбери Хорезм өзбектерінің қалың мал көлемін тоғызбен өлшенетінін жазады (Вамбери, 1868: 95–101). Оның құрамына ірі қара мал, түйе, жылқы, қой кіретіні көрсетіледі. Соның ішінде бай өзбектер алты тоғызға дейін төлейтіні берілген. Қалың малдың белгіленген бұл мөлшері қалалық жерде ақшамен есептелетінін ескерген жөн.

Сонымен қатар, Заравшан аймағының өзбектері арасында бұрыннан араласып отырған адамдар мен кедейлер арасында қалың мал кездеспейтіні анықталған. Олар өзара бір-бірін қонақ қылып күтіп сыйласып, араласып жүре береді. Сондықтан қыздың ата-анасы күйеу жігіттен ешқандай қалың мал алмаған.

М. Наливкиннің деректерінде XIX ғасырдың 80-жылдарынан бастап Ферғана даласы отырықшы өзбектерінің арасында қалың малдың жоғала бастағанын байқауға болады.

Оның пікірінше, қалың малдың көлемі әртүрлі болған. Кейбір жетім немесе кедейдің қыздарының қалың малы 12-15 рубльден аспаған. Ал, бай өзбектердің арасындағы қалың мал құны 100 рубльден асып кететін, қышшақтарда малмен, астықпен берілсе, қалалық жерде ақшалай берілген. Сонымен қатар, қыздың ата-анасы осы қалың малдың есебінен қыздың жасауын дайындап, тойын өткізетін болған. Сондай-ақ, М. Наливкиннің материалдарында қалың малды төлеу процесі кедей отбасыларда ұзаққа созылатыны айтылады (Наливкин, 1886: 196–229).

Осы сияқты материалдарды А.П. Хорохиннің және П. Маевтің еңбектерінен байқауға болады. Соның ішінде қалың малдың көлемі «тоғыз» мөлшерімен есептелетіні жазылған (Хорохин, 1876: 120–123). Оның ішіне көптеген қажетті заттар, киімдер, әшекей бұйымдар, азық-түлік және ақша кірді. Көрсетілген бұл заттар қалыңдықтың тойында пайдаланатын болды. Бұл жөнінде П. Маев та өз пікірін білдіріп, Ташкент уезі өзбектері арасындағы қалың мал құрамына ақшамен қатар, қалыңдыққа қажетті заттар және тойға қажетті азық-түлік кіретіні жазылады (Маев, 1876: 310–311).

XIX ғасырдың ортасы мен XX ғасырдың басында таулы қыраттарда тұратын тәжіктерде қалың мал төлеу сый алмасудың маңызды бір бөлігі ретінде қаралды. Тәжіктердің қалың мал құрамына 7-ден 12 бас кірді. Сонымен қатар, 100-150 м. мата мен тойға қажетті азық-түлікті қамтыды. Шаруашылық жағдайдың қолайсыз аймақтарында мекендеген тәжіктер үшін қалың мал төлеу күрделі үрдіс ретінде қарастырылды. Мысалы, баласын үйлендіретін ата-анаға көрсетілген қалың малды төлеу оңайға түскен жоқ. Сол үшін ұзақ уақыт бойы тәжіктер қалың малды бөліп төлеуге немесе жылдар бойы созуға мәжбүр болды. Керісінше тәжіктердегі қыздың жасауы басқа Орта Азия халықтарымен салыстырғанда жеңіл болды. Жасаудың құрамына бірнеше қой немесе қыздың әкесі сиыр берді. Оның сыртында тұрмысқа қажетті ыдыс-аяқ, құралдар мен жиһаздар кірді. Ал Тәжікстанның далалық аймақтарындағы тәжіктер отырықшы өзбектермен тығыз байланыста болды. Нәтижесінде олардың үйлену дәстүрлерінде де жақындықтар байқалады. Атап айтсақ, біз қарастырып отырған қалың мал мен жасауы мәселесінде де алшақтық көрінеді. Бұл аймақтарда мекендеп отырған тәжіктердің қызға жасау беру дәстүрлері күрделі үрдістерден тұрды. Соның

ішінде қыздың жасауы жігіттің берген қалың малынан да қымбатқа түсіп отырды (Кисляков, 1959: 136–180).

Орта Азияның отырықшы және қалалық өңірлерді мекендеген халықтары арасында ислам дінінің терең таралуы дәстүрлі сый алмасу формаларына да өзгерістер енгізді. Соның бірі некеге тұрып жатқан жігіттің қызға «мәхр» деп аталатын сыйлықтың түрі болды. Бұл дәстүрлі қалың малға қарағанда қыздың өзіне берілетін сыйлық болды. Мәхрдің көлемі шарифат талаптары бойынша қыздың өз қалауы бойынша бекітілді.

Қорытынды

Жалпы, Орта Азия халықтарындағы сый алмасу тіршілік қамы жүйесінің барлық қырларында орын алды. Соның ішінде маңызды бөлігі үйлену мен неке құру дәстүрлерінде айқын көрінді. Орта Азия аймағында өмір

сүрген халықтардың сый алмасуы әр тарихи кезеңнің ерекшелігіне қарай өзгеріп отырды. Ол ең алдымен халықтың тұрмыс-тіршілігіне, қоныстану жүйесіне, шаруашылық жүйесіне де байланысты болды. Бұл халықтардың сый алмасу жүйесіндегі қалың мал мен жасаудың дамуы мен өркендеуі өз кезегінде отбасы формасына да байланысты болды. Соның бірі XIX ғасырдың соңғы ширегіне дейін дамып келген үлкен отбасыларда қалың мал мен жасау беру дамыды. Ал қазіргі кезде үлкен отбасылардың көп сақталмауы және шаруашылық, қоныстану жүйесіндегі өзгерістер сый алмасу үрдістерінің трансформациясына алып келіп отыр. Нәтижесінде қазіргі Орта Азия халықтары арасында көне замандағыдай шартты түрде ірі көлемдегі қалың мал жиі кездеспейді. Сәйкесінше бұл дәстүрлер символикалық мағынада ғана сақталып отыр. Бұл отбасы институтындағы күрделі өзгерістер болып жатқанын көрсетеді.

Әдебиеттер

1. Алтынсарин И. Очерк обычаев при сватовстве и свадьбе у киргизов Оренбургского ведомства. Зап. Оренбургск. Отд. РГО. – Т. 1. – 1870. – С. 104–116.
2. Амбразон С.М. Свадебные обряды киргизов Памира. Тр. АН Тадж.ССР. – Т. 120. – 1959. – С. 32.
3. Андреев А.П. Туркменский суд. Исторический вестник. – 1900. – № 8. – С. 532–534.
4. Арғынбаев Х.А. Қазақ халқындағы семья мен неке (тарихи-этнографиялық шолу). – Алматы, 1973. – 172 б.
5. Бекмуратов А.Т. «Семейно-бытовой уклад каракалпаков в прошлом и задача преодоления его вредных пережитков. Афтореф. дисс. – М., 1967. – С. 13.
6. Вамбери А. Очерк Средней Азии. – М. – 1868. – С. 95–101.
7. Васильев Г.П. Туркмены нохурли. ТИЭ. – 1954. – С. 187–188.
8. Гродеков Н.И. Киргизы и каракиргизы Сырдаринской области. – Ташкент, 1889. – С. 55–56.
9. Джикиев А. Свадебные обряды у туркмен салыров в конце XIX – начале XX в. ТИИАЭ АН ТуркмССР. – 1963. – Т. 7. – С. 153–163.
10. Джумагулов А. «Семья и брак у киргизов Чуйской долины. – Фрунзе, 1960. – С. 34–36.
11. Диваев А. Несколько слов о свадебном ритуале киргизов Сырдаринской области. Уч. Записи Казанского Университета. Кн. 4. – 1900. – С. 1–27.
12. Загряжский Г. Юридические обычаи киргиз и о народном суде у кочевого населения Туркестанского края по обычному праву. Матер. для статистики Туркестанского края. – СПб., 1876. – С. 157–158.
13. Ибрагимов И. «Этнографические очерки киргизского народа. Сб. «Русский Туркестан» № М., 1872. – С. 126–144.
14. Изразцов Н. Обычное право киргизов Семиреченской области. ЭО. – 1897. – № 3. – С. 72–83.
15. Кисляков Н.А. Семья и брак у таджиков. ТИЭ. – Т. XLIV. – 1959. – С. 136–180.
16. Кисляков Н.А. Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана. Ленинград: Издательства «Наука» 1969. – 76–81.
17. Козлов И. Обычное право киргиз. Памятная книжка Западной Сибири. – Омск, 1882. – С. 330–332.
18. Кустанаев Х. Этнографические очерки киргиз Перовского и Казалинского уездов. – Ташкент, 1894. – С. 23–32.
19. Леваневский М.А. Очерки киргизских степей Эмбинского уезда. Землеведение. Кн. 2–3. – 1895. – С. 76–78.

20. Маев П. Азиатский Ташкент. Матер. для статистики Туркестанского края. Вып. – СПб., 1876. – С. 310–311.

21. Малиновский Б. Избранное: Аргонавты западной части Тихого океана / Пер. с англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 552 с.

22. Мосс М. Общества. Обмен. Личность. Труды по социальной антропологии / М. Мосс; Сост., пер. с фр., предисловие, вступит, статья, комментарии А.Б. Гофмана. – М.: КДУ., 2011. – 416 с.

23. Мейер Л. Киргизская степь Оренбургского ведомства. – СПб., 1865. – С. 252–254.

24. Наливкин В., Наливкина М. Очерк быта женщины оседлого туземного населения Ферганы. – Казань, 1886. – С. 196–229.

25. Овезов Д. Свадебные обряды туркмен долин рек Сумбура и Чандыра в конце XIX – начале XX в. Изв. АН ТуркмССР, серия обществ. наук. – 1964. – № 4. – С. 28–32.

26. Подварков А. (1910). Брак и развод у киргиз. Сб. «Средняя Азия». – Ташкент, 1910. – С. 62–64.

27. Сураганова З.К. Обмен дарами в казахской традиционной культуре. – Астана, 2009. – 192 с.

28. Тронов В.Д. Обычаи и обычное право киргиз. Зап. РГО по этнографии. Т. XVII. Вып. 2. – СПб., 1891. – С. 71–75.

29. Хорошкин А.П. Сборник статей, касающихся до Туркестанского края. – СПб., 1876. – С. 120–123.

30. Эйхвальд. Путешествие к Каспийскому морю и по Кавказскому краю. Библиотека для чтения. – СПб., 1838. – № 2. – С. 153.

References

1. Altynsarin I. Ocherk obychev pri svatovstve i svadbe y kirgizov Orenbyrgskogo vedomstva. Zap. Orenbyrgsk. Otd. RGO. – T. 1. – 1870. – S. 104–116.

2. Ambramzon S.M. Svadebnye obrady kirgizov Pamira. Tr. AN Tadj.SSR. – T. 120. – 1959. – S. 32.

3. Andreev A.P. TýrkmenSKI sýd. Istoricheski vestnik. – 1900. – № 8. – S. 532–534.

4. Arýynbaev H.A. Qazaq halqyndaǵy semá men neke (tarihi-etnografialyq sholý). – Almaty, 1973. – 172 b.

5. Bekmýratov A.T. «Semeino-bytovoi ýklad karakalpakov v proshlom i zadacha preodolenia ego vrednyh perejtkov. Aftoref. diss. – M., 1967. – S. 13.

6. Vamberi A. Ocherk Srednei Azii. – M. – 1868. – S. 95–101.

7. Vasilev G.P. Týrkmeny nohýrli. TIE. – 1954. – S. 187–188.

8. Grodekov N.I. Kirgizy i karakirgizy Syrdarinskoi oblasti. – Tashkent, 1889. – S. 55–56.

9. Djikiev A. Svadebnye obrady y týrkmen salyrov v konse XIX – nachale XX v. TIIAE AN TýrkmenSSR. – 1963. – T. 7. – S. 153–163.

10. Djýmagýlov A. «Semá i brak y kirgizov Chýyskoi doliny. – Frýnze, 1960. – S. 34–36.

11. Divaev A. Neskolko slov o svadebnom ritýale kirgizov Syrdarinskoi oblasti. Ých. Zapisi Kazanskogo Ýniversiteta. Kn. 4. – 1900. – S. 1–27.

12. Zagrýjski G. Iýridicheskie obychai kirgiz i o narodnom sýde y kochevogo naseleneia Týrkestanskogo kraia po obychnomý pravý. Mater. dlá statiski Týrkestanskogo kraia. – SPb., 1876. – S. 157–158.

13. Ibragimov I. «Etnograficheskie ocherki kirgizskie naroda. Sb. «Rýski Týrkestan». – M., 1872. – S. 126–144.

14. Izrazsov N. Obychnoe pravo kirgizov Semirechenskoi oblasti. EO. – 1897. – № 3. – S. 72–83.

15. Kislákov N.A. Semá i brak y tadjikov. TIE. – T. XLIV. – 1959. – C. 136–180.

16. Kislákov N.A. Ocherki po istorii semi i braka y narodov Srednei Azii i Kazahstana. Leningrad: Izdatelstva «Naýka» 1969. – 76–81.

17. Kozlov I. Obychnoe pravo kirgiz. Památnaia knijka Zapadnoi Sibiri. – Omsk, 1882. – S. 330–332.

18. Kýstanaev H. Etnograficheskie ocherki kirgiz Perovskogo i Kazalinskogo ýezov. – Tashkent, 1894. – S. 23–32.

19. Levanevski M.A. Ocherki kirgizskih stepi Embinskogo ýeza. Zemlevedenie. Kn. 2–3. – 1895. – S. 76–78.

20. Maev P. Aziatski Tashkent. Mater. dlá statiski Týrkestanskogo kraia. Vyp. – SPb., 1876. – S. 310–311.

21. Malinovski B. Izbrannoe: Argonavty zapadnoi chasti Tihogo okeana / Per. s angl. – M.: «Rossiyskaia politicheskaja ensiklopedia» (ROSSPEN), 2004. – 552 s.

22. Moss M. Obshestva. Obmen. Lichnost. Trýdy po sosalnoi antropologii / M. Moss; Sost., per. s фр., predislovie, vstýpit, statá, kommentariu A. B. Gofmana. – M.: KDÝ., 2011. – 416 s.

23. Meier L. Kirgizskaia step Orenbyrgskogo vedomstva. – SPb., 1865. – S. 252–254.

24. Nalivkin V., Nalivkina M. Ocherk byta jenshiny osedlogo týzemnogo naselenia Fergany. – Kazan, 1886. – S. 196–229.

25. Ovezov D. Svadebnye obrády týrkmen dolin rek Símbýra i Chandyra v konse XIX – nachale XX v. Izv. AN Týrkmen SSR, seria obshchestv. naýk. – 1964. – № 4. – S. 28–32.

26. Podvarkov A. (1910). Brak i razvod ý kirgiz. Sb. «Srednáá Azia». – Tashkent, 1910. – S. 62–64.

27. Síraganova Z.K. Obmen daramı v kazahskoi tradisionnoi kúltýre. – Astana, 2009. – 192 s.

28. Tronov V.D. Obychai i obychnoe pravo kirgiz. Zap. RGO po etdelenıy etnografii. T. XVII. Vyp. 2. – SPb., 1891. – S. 71–75.

29. Horohshin A.P. Sbornik statei, kasayıshısá do Týrkestanskogo kraia. – SPb., 1876. – S. 120–123.

30. Eihvald. Pýteshestvie k Kaspıskomý morú i po Kavkazskomý kraıy. Biblioteka dlá chtenia. – SPb., 1838. – № 2. – S. 153.

Жайлыбаев Д.Ж.

Евразийский научно-исследовательский
институт,
Алматы, Казахстан
e-mail: daulet_87@bk.ru

ПРОБЛЕМЫ ДАРА И БРАКА В СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЯХ НАРОДОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В СЕРЕДИНЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Брак и семейные вопросы между народами Центральной Азии в настоящее время считаются всеобъемлющими. Тем не менее, вопросы брака и семьи народов этого региона полны общих сходств этнических групп с древних времен. Это показывает, что семейные традиции и обряды в системе жизни Центральной Азии зависят друг от друга. Взаимодействие этих традиций все еще продолжается с этапа формирования этнических групп. В частности, оплата, создание и другие виды подарков в процессе свадьбы сохранились у казахов, узбеков, кыргызов, туркменов, каракалпаков и т.д. Кроме того, трансформация традиций между некоторыми народами показывает, что эти этнические группы на основе общих ценностей взаимосвязаны. Анализ общих отношений в системе дара тюркских народов, живущих в Центральной Азии, считается актуальной проблемой современных социальных наук. Она также позволяет изучать культуру автохтонных народов в этих регионах на основе общих принципов.

Ключевые слова: Центральная Азия, брак, семья, дар, калым, создание, традиции, обряды, культура.

Zhailybaev D.Zh.

Eurasian Research Institute,
Almaty, Kazakhstan
e-mail: daulet_87@bk.ru

PROBLEMS OF THE GIFT OF MARRIAGE AND FAMILY RELATIONS IN THE PEOPLE OF CENTRAL ASIA IN THE MIDDLE OF THE XIX – AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Marriage and family questions between the peoples of Central Asia are currently considered comprehensive. Nevertheless, the issues of marriage and families of the peoples of this region are full of common similarities of ethnic groups from ancient times. This shows that family traditions and rites in the life of Central Asian peoples depend on each other. The interaction of these traditions is still ongoing from the formation of ethnic groups. In particular, payment, creation and other types of gifts in the process of the wedding of Kazakh, Uzbek, Kyrgyz, Turkmen, Karakalpak, etc. are preserved among peoples. In addition, the transformation of traditions between some peoples shows that these ethnic groups based on common values are interrelated. Analysis of common relations in the gifting traditions of the Turkic peoples living in Central Asia is considered the relevant problem of modern social sciences. It also allows you to study the culture of autochthonous peoples in these regions based on the general principles.

Keywords: Central Asia, marriage, family, gift, calm, creation, traditions, rites, culture.